

Ipò Ọrọ Àyálò lórí Àyíkà àti Ìdàgbàsókè Kánrínkése ní Ilẹ̀ Nàìjíríà

Ládípò, Èniqlá & Ajíbóyè, Oládíúpò PhD

Àṣamò

Ọkan lára ọ̀nà tí èdè kan fi lè gbòòrò, kó sì kẹ̀nú sí ní nípá yíyá ọ̀rọ̀ wọ̀nú àkà-ọ̀rọ̀ rẹ̀. Ọ̀rọ̀ àyálò lè gba tìnú èkọ̀ lápapọ̀, imọ̀ sáyéńsì, imọ̀ ẹ̀rọ̀, ètò ọ̀rọ̀ ajé, ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn, abbl.wólé. Ẹ̀ ẹ̀kíyèsì wí pé ìdí méjì pàtàkì ní a fi n yá ọ̀rọ̀ wọ̀nú èdè Yorùbá. Tí ohun tuntun kan bá wọ̀ ilẹ̀ Yorùbá b.a. “ball,” “rice,” tàbí ẹ̀rò/imọ̀ tuntun àti sáyéńsì b.a. “phone,” “microphone,” ó di dandan kí a wá ọ̀rọ̀ fún wọ̀n. Ànṣàní nílá kan tí yíyá ọ̀rọ̀ wọ̀nú èdè ní ní wí pé ó máa n ran ìdàgbàsókè ilú àti èdè bèjẹ̀ lówó. Ẹ̀gbọ̀n bí yíyá ọ̀rọ̀ wọ̀nú èdè Yorùbá tí dára tó, àtùbòtán rẹ̀, ewu ní. Bí a tí fi hàn nínú àpílẹ̀kọ̀ yí, yíyá ọ̀rọ̀ wọ̀nú èdè Yorùbá tí bèjẹ̀ sí n ẹ̀ ẹ̀kóbá fún àwọ̀n ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ kan. Àwọ̀n ọ̀rọ̀ àyálò kan láti èdè lárúbáwá àti Gẹ̀ẹ̀sì tí bèjẹ̀ sí dípò ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá b.a. “sábàbí” tó tí dípò “ìdí” àti “wíndò” tó tí dípò “fẹ̀rèsé”. A ẹ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ ẹ̀rò wa pèlú àfojúsùn “Ìdàgbàsókè Kánrínkése lórílẹ̀ èdè Nàìjíríà”, a sì sọ̀ àsoyán rẹ̀ wí pé, bí a kò bá rọ̀ra ẹ̀, àfàimọ̀ kí ọ̀gòdòrò ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá má lọ̀ sókun igbàgbé. A gbìyànjú láti ẹ̀ àmúlò Títorì Aṣàwòṣe Igàba “Dominance Model” àti Iléníkúrò-láyè-ẹ̀ni “Theory of Displacement” ẹ̀ àwíjàrè ẹ̀rò wa nípá ipòórà púpọ̀ nínú ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá. Ní igúnlẹ̀, a ẹ̀ afhàn àwọ̀n ànṣàní tí ọ̀rọ̀ àyálò tí mú bá èdè Yorùbá bí ẹ̀pẹ̀rẹ̀, àmúgbòòrò àkà-ọ̀rọ̀, iròrùn ibàra-ẹ̀ni-sọ̀rọ̀, iròrùn gbígbé ẹ̀rò ọ̀kàn ẹ̀ni jáde abbl. pèlú ẹ̀rò wí pé ipa pàtàkì ní ẹ̀yí n kó nínú ìdàgbàsókè kánrínkése nílẹ̀ Yorùbá àti ní Nàìjíríà lápapọ̀.

Kókó ọ̀rọ̀: títorì, àyálò, aṣàwòṣe igàba, iléníkúrò-láyè-ẹ̀ni

Ifáára

Kí í ẹ̀ ohun èwọ̀, àjòjì tàbí ohun tójú kò rí rí pé a yá ọ̀rọ̀ láti inú èdè kan sí òmíràn. Kódà àṣà tí ọ̀po èdè tí mú ní ọ̀kúnkúndùn ní.

Gégé bí orúkọ rẹ̀, ọ̀rọ̀ àyálò ní ọ̀rọ̀ tí kí í ẹ̀ tí elédè ẹ̀gbọ̀n tí elédè kan yá wọ̀nú èdè tirẹ̀. Nitorì náà, ọ̀rọ̀ àyálò lédè Yorùbá ní àwọ̀n ọ̀rọ̀ inú èdè míràn tí a yá wọ̀nú èdè Yorùbá fún àmúlò àwọ̀n elédè náà., i.e. Yorùbá

Èrédí ọ̀rọ̀ àyálò àti ọ̀nà tí ọ̀rọ̀ àyálò n gbà wáyé

Bí kò bá sí ohun tó wà nídí ẹ̀sẹ̀, ẹ̀sẹ̀ kí í ẹ̀ lásán. Íyá rọ̀ wọ̀nú èdè Yorùbá kí í ẹ̀ gbẹ̀fẹ̀ tàbí wọ̀fún, ohun kànípá ní. Ìdí ní wí pé irú àwọ̀n ọ̀rọ̀ bèjẹ̀ àti ohun tí wọ̀n dúró fún kò sí nílẹ̀ Yorùbá ẹ̀ájú àsìkò tí a yá wọ̀n.

Àgbéyèwò isẹ̀ ẹ̀sájú

Ọwọ̀ isẹ̀ méjì ló wà tí a lè tọka sí tàbí mẹnubà. Ọwọ̀ àkókó ní àwọ̀n isẹ̀ lórí ọ̀rọ̀ àyálò tó wà nínú iwé àkànlo fún ikóni ní ilé iwé aláḱòbèrẹ̀ àti girama. Ọwọ̀ keji

Ò PÁÑBÀTA

ni iṣẹ iwádíí ajemákadá bí irú èyí tí a n gbìyànjú àtiṣe nínú àpilẹkọ yí. Iṣẹ ọwọ kejì nìkan; iyeṅ iṣẹ ajemákadá lórí ọrọ àyálò lédè Yorùbá ni a máa mẹnubà. Iṣẹ ajemákadá yí kì í ṣe ọkan, kì í ṣe méjì, wọn pọ jàntùrẹrẹ, nítorí náà diẹ ni a máa mẹnubà torí àyè àti àkókò.

Kenstowicz (2006)

Ohun tó jẹ Kenstowicz (2006) lógún ni àyẹwò bí ọrọ àyálò láti inú èdè Gẹ̀ẹ̀sì ṣe ní fara mọ̀lẹ̀ nípa gbígba iró ohùn. Kenstowicz ṣe àgbékalẹ̀ ọ̀nà m̀́erín tí Yorùbá n gbà fara ọ̀rọ̀ àyálò mọ̀lẹ̀ nínú àwọn ọ̀rọ̀ tí a kò bá ti ṣe ifibò fáwélì:

Sílẹ̀bù tí ó bá gba sítirẹ̀ṣì ní Gẹ̀ẹ̀sì, á gba iró ohùn òkè.

Sílẹ̀bù tó bá kẹ̀yìn ọ̀rọ̀ àyálò máa gba iró ohùn isalẹ̀.

Àwọn sílẹ̀bù oní-pírítóníkì máa gba iró ohùn Àárín (tàbí Ìsalẹ̀ lẹ̀kẹ̀kọ̀kan)

Àtò ohùn AOI¹ ṣe déédé pèlẹ̀ èyọ̀ródò orí ọ̀rọ̀ Gẹ̀ẹ̀sì tó dá wà bí O*I%

Orie-Ola (2012)

Iṣẹ̀ míràn tí a tún wò ni Ola Orie (2012) tí ó dálé ohun tí ó pè ní “Àmúlò Àìbamú méjì nínú ọ̀rọ̀ àyálò lédè Yorùbá”. Iṣẹ̀ náà ṣe àkànmọ̀lẹ̀ ohun méta pàtàkì:

- a. Ọ̀fín fonólójì nìkan ló lè ṣe àláyé ijeyọ̀ àti ifonkán kónsónántì [l] ní èdè Yorùbá àti Gẹ̀ẹ̀sì.
- b. Fónétíkì náà n kó ipa pàtàkì lórí ọ̀rọ̀ àyálò tó bá ti dé inú èdè Yorùbá.
- d. Ikẹ̀ta ni ti àrà ọ̀tò tí /r/ fi ní di pípaṣe nínú ọ̀rọ̀ àyálò tí Orie Ola gbà pé ó yàtò sí bí a ṣe n pa á jẹ̀ nínú ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá.

Komolafe (2014)

Nínú Komolafe (2014), ohun tó dojúkọ̀ ni oríṣíríṣì ilànà àti igbésè ti Yorùbá n gbà yá ọ̀rọ̀-iperi wónú èdè náà. Èrò Kómọ̀láfẹ̀ ni wí pé yàtò sí ọ̀rọ̀ inú èdè ti a yá, a tún lè ṣe àyálò itùmọ̀ ọ̀rọ̀ láti inú èdè kan fi ṣẹ̀dá ọ̀rọ̀ lédè Yorùbá, a sì tún lè yá ọ̀rọ̀ kan láti inú èdè kan, kí a sì kàn án mọ̀ ọ̀rọ̀ inú èdè Yorùbá láti ṣẹ̀dá ọ̀rọ̀ Yorùbá tuntun.

Omofoyewa (2014)

Ohun to jẹ Omofoyewa (2014) lógún ni ijọra tó wà láàárín èdè Yorùbá àti èdè Árábùkì bí ó tilẹ̀ jẹ̀ wí pé wón jìnnà síra wón nípa ibi tí a ti n sọ èdè méjèèjì àti àṣà wón. Èrò Omofoyewa nípa èyí ni wí pé kì í ṣe èèsì ni ijọra yí bí kò ṣe ọkan lára àbùdá káriáyé nípa èdè. Iṣẹ̀ náà wá làkàkà láti wo àwọn èniyàn èyà méjèèjì àti èdè wón pèlú ẹ̀ka èdè tí wón ní, ó sì tẹ̀sìwájú láti ṣe àfihàn ipa tí èdè Árábùkì kó lórí èdè Yorùbá láti ṣe àkànmọ̀lẹ̀ èrò rẹ̀ nípa ibáṣepọ̀ inú èdè méjèèjì.

---

¹ AOI = Àárín-Òkè-Ìsalẹ̀

Ipò Ọrọ Àyálò lórí Àyíkà àti Ìdàgbàsókè Kánrínkése ní Ilẹ̀ Nàìjíríà—Ládipo ati Ajibóye

Ọrọ àyálò ní Yorùbá

Gégé bí tí àwọn èdè bí Gẹ̀ẹ̀sì, Faransé, Jámánì, Hausa, Urhobo, Igbo abbl. Yorùbá náà tí yá ọ̀rọ̀, ó sì n yá sí bá yìí láti inú èdè m̀ìràn. Ẹ̀ jẹ́ kí a wo irú àwọn èdè bèẹ̀ tí àwọn onímò tí tọ̀ka sí pèlú àwọn àpẹ̀rẹ̀.

Inú èdè wo ni ọ̀rọ̀ àyálò gbà wọ̀lé?

Ọ̀nà pò tí ọ̀rọ̀ àyálò n gbà wọ̀nú èdè Yorùbá. Lára wọ̀n n èdè Árábìkì, Gẹ̀ẹ̀sì, Hausa. Ẹ̀ jẹ́ kí a wá wo ọ̀nà tí àwọn ọ̀rọ̀ inú èdè wọ̀nyẹn gbà wọ̀lé sí Yorùbá.

Ipasẹ̀ tí ọ̀rọ̀ àyálò n gbà wáyé

Yorùbá bọ̀, wọ̀n ní bí ilẹ̀ kò bá kan ilẹ̀, kí í jó àjóràn. Kí ọ̀rọ̀ inú èdè kan tó wọ̀ inú èdè m̀ìràn, óhun méjì ló lè şẹ̀lẹ̀; ó şeé şe kí èdè bèẹ̀ pààlà pèlú ara wọ̀n kí ilòşókèlòşódò àti ibàşepọ̀ nípa ọ̀rọ̀ ajé, ètò işèlú abbl. sì wà láàárín àwọn elédè méjì náà. Ọ̀nà kejì ní kí àwọn elédè kan gàba lé elédè m̀ìràn nípa èkọ̀, ètò ọ̀rọ̀ ajé, işèlú tàbí ọ̀rọ̀ èşin. Ẹ̀ jẹ́ ká sọ ní sọkí nípa ikòọ̀kan wọ̀n pèlú àpẹ̀rẹ̀.

Ètò èkọ̀

Gbogbo ìpele èkọ̀ (alákòbèrẹ̀, girama, ilẹ̀ èkọ̀ olùkòni onípò kííní, àti Yunifásitì) ní a tí n şe àmúlò ọ̀rọ̀ àyálò (pàápàá èdè Gẹ̀ẹ̀sì) láti mú kí ikòni rọ̀rùn.

- (1) a. bébà
- b. bíró
- d. kílààsì
- e. tíşà
- ẹ̀. tàbíli

Àwọn ọ̀rọ̀ àyálò tó wà ní (1) ní akẹ̀kọ̀ alákòbèrẹ̀ máa n şe alábápàdè ní ọ̀dún kííní tí wọ̀n bá bèrẹ̀ èkọ̀ wọ̀n. Àwọn ọ̀rọ̀ náà şe pàtàkì láti ní òye nípa ohun tí àwọn ọ̀rọ̀ náà dúró fún. Şáájú kí ètò èkọ̀ mọ̀-ọ̀n-kọ̀ mọ̀-ọ̀n-kà tó dé, kò sí ọ̀rọ̀ fún àwọn ohun èlò fún bébà, bíró, àti tàbíli nítorí wí pé tímótímó ní àwọn ọ̀rọ̀ yẹn ní àsomọ̀ pèlú ètò èkọ̀. Ẹ̀wẹ̀, àwọn ọ̀rọ̀ bí kílààsì àti tíşà di yiyálò nítorí wí pé kò sí ilẹ̀ tí a tí n pé jọ̀ kọ̀ èkọ̀ ilẹ̀ débí pé a ma ní orúkọ̀ tí a ma lò dípò kílààsì, bèẹ̀ ní kò sí olùtòni-sónà kan pàtó tó ma dúró níwájú àwọn akẹ̀kọ̀ tí a lè ma pè ní tíşà. Bí o tí lè jẹ́ wí pé a padà wá ní ọ̀rọ̀ fún tíşà, iyẹn olùkọ̀, şe ní a şèdá rẹ̀ láti ara 'kó' nígbà tí ọ̀rọ̀ èkọ̀ igbàlódè bèrẹ̀.

Èyí nikan kọ̀ ló fa ọ̀rọ̀ àyálò o. Ọ̀pó kan pàtàkì ní ọ̀rọ̀ àyálò tún di mú nínú işèdá èdè-ìperí. Kí ní işèdá èdè-ìperí? Èdè-ìperí jẹ́ işèdá àwọn ọ̀rọ̀ kan fún àkànlo èdè tó wà fún àmúlò láti şàlàyé àwọn èrò tàbí tọ̀ka sí ohun tàbí imọ̀ kan tí kò sí lówùjọ̀ Yorùbá tẹ̀lẹ̀ tẹ̀lẹ̀. Díẹ̀ nínú irú àwọn ọ̀rọ̀ bèẹ̀ ló wà ní (2).

Ò PÁÑBÀTA

- (2) a. lítirésò²
- b. fónètíkì
- d. jánbù
- e. tíórì
- ẹ. Gírámà

Ẹ jẹ ka kojá sí ètò ọrọ ajé.

Ọrọ ajé

Bí ti ètò èkọ, oríṣíríṣi ọrọ àyálò ló ti wónú èdè Yorùbá nípasẹ ètò ọrọ ajé. Àwọn ọrọ bẹẹ tí a fẹ tọka sí jẹ mó àwọn tí ò sí lówùjọ watélé. Àpeṣere diẹ nínú ogúnlógò ọrọ bẹẹ la fi hàn ní (3)

- (3) a. bísínẹ̀sì
- b. kóòkì
- d. kọ̀òbù
- e. àbẹ̀sítò
- ẹ. Simẹ̀ntì

Tí a bá wo àwọn àpeṣere òkè yìí, ikọ̀ọkan wọn ló ṣàfihàn ohun tuntun tí kò pé tó wọ̀lẹ̀ Yorùbá. Kò sí ọrọ míràn tí a lè ló tó lè dípò kóòkì. Bákàn ni ọrọ rí pẹ̀lú àbẹ̀sítò. Šáájú simẹ̀ntì, koríko ni a máa n jà tí a ó gún láti fi pa ara ògiri tàbí ilẹ̀lẹ̀.

Ohun ajemáwùjọ

Ọrọ púpọ̀ ni Yorùbá ti yá nípa ohun tó jẹ mó àwùjọ bí ọrọ fún eré ìdáráyá àti ohun amáyédẹ̀rùn. Ẹ jẹ ká wò wọn ní síṣẹ̀ntèlẹ̀.

Eré ìdáráyá

Kí àgbàdò tó dáyé ònkankan ni adíẹ n jẹ. Kó sí àniàní wí pé Yorùbá ní oríṣíríṣi eré ìdáráyá tí wọn n ṣe nígbà tí ọwọ̀ bá dilẹ̀. Lara irú eré ìdáráyá bẹẹ ni ẹ̀kẹ, ayò títa, búrí dídì, abbl. Àwọn eré ìgbàlódé kan tí wà bá yìí tí ọ̀lájú ti mú wọ̀lẹ̀ tó wá di dandan láti yá àwọn ọrọ tí a ó fi ṣe àlàyé irú eré ìdáráyá bẹẹ àti àwọn ọrọ tí ó rọ̀ mó síṣe wọn. Ẹ jẹ ka wo eré ìdáráyá tó jọ mó bọ̀òlù afẹ̀sẹ̀gbá.

- (4) a. bọ̀òlù
- b. sókà
- d. rẹ̀fírí
- e. góòlù
- ẹ. Gólí

---

2 Tí a bá fi 'language' àti 'culture' wé literature', a ó ri mó wí pé a kò ní ló láti máa wá ọrọ àyálò fún wọn, nítorí ọrọ ipilẹ̀ tí wà fún àwọn méjèjè yẹn, iyẹn èdè àti àsà. Šùgbón ọrọ kò rí bẹẹ ní ti 'literature', idí niyẹn tó fi di dandan láti yá lítirésò ló.

Ipò Ọrọ̀ Àyálò lórí Àyíkà àti Ìdàgbàsókè Kánrínkése ní Ilẹ̀ Nàìjíríà—Ládipo ati Ajibóye

Àwọn àpẹẹrẹ̀ tó wà ní (4) tọ́ka sí diẹ̀ nínú àpẹẹrẹ̀ ọ̀rọ̀ àyálò tó ǵẹ̀mọ̀ eré idárayá náà. Bèrẹ̀ láti orí bọ̀lù tí ó jẹ̀ ohun èlò fún eré idárayá yí títí ó fi kan àwọn àpẹẹrẹ̀ tó kù dandan ni yíyá ọ̀kọ̀ọkan wọn. Ìdí ni wí pé kò sí ohun tí a lè fi wẹ̀ eré idárayá yí nílẹ̀ Yorùbá nìbèrẹ̀ pẹ̀pẹ̀.

Ohun amáyédeṛùn

Àwọn ọ̀rọ̀ àyálò tí ó rọ̀ mọ̀ ohun amáyédeṛùn nǐbí ni àwọn ọ̀rọ̀ tó Ẹ̀fihàn àwọn ohun èlò ìgbàlódé fún ìgbé ayé tó rọ̀rùn. Púpọ̀ ni irú àwọn ọ̀rọ̀ tó wà ní ìsọ̀rì yí, Ẹ̀sùgbọ̀n a ó Ẹ̀fihàn diẹ̀ nínú wọn ní (5).

- (5) a. fòdùnù
- b. kọ̀nputà
- d. tẹ̀lifisàn
- e. rédíò
- ẹ. firíjì

Kó sì tabí Ẹ̀sùgbọ̀n wí pé Ẹ̀sájú ibáẸ̀pọ̀ wa pẹ̀lú àwọn ọ̀yìnbo, àwọn ohun èlò tó wà ní (5) kò sí lárùnjọ̀ Yorùbá débi pé a ó tilẹ̀ ní ọ̀rọ̀ fún wọn. Wọn kò sí lárùnjọ̀ nítòrí pé eré idárayá bẹ̀ẹ̀ Ẹ̀sájù sí wọn.

Ọ̀rọ̀ ẹ̀sìn

Bí a bá sọ̀ pé orílẹ̀ èdè ẹ̀lẹ̀sìn ni Nàìjíríà, kò sírọ̀ nìbẹ̀. Ọ̀pọ̀ àmúgbòrò ọ̀rọ̀ tó jẹ̀ mẹ̀sìn ni ó ti bá èdè Yorùbá. Ẹ̀sìn méjì pàtàkì ló fa ọ̀rọ̀ àyálò wọnú èdè Yorùbá. Ẹ̀ jẹ̀ ká wo ẹ̀sìn méjì náà àti àwọn ọ̀rọ̀ àyálò tí wọn fà wọnú èdè Yorùbá.

Ẹ̀sìn Ìsiláàmù

Ọ̀rọ̀ àyálò láti inú ẹ̀sìn ìsiláàmù jẹ̀ àwọn ọ̀rọ̀ láti inú èdè lárùbáwá nítòrí orílẹ̀ èdè Àràbù ni orísun ẹ̀sìn náà. Àwọn ọ̀rọ̀ wọnýí kò lónkà, àmọ̀ a ó fi diẹ̀ Ẹ̀sájù.

- (6) a. ìmáàmù/lèmámù
- b. àlùfáà/áfáà
- d. kùrààni
- e. tẹ̀síbùù
- ẹ. kádírì
- f. ràsákì

Àwọn àpẹẹrẹ̀ (6) pín sí mẹ̀ta, ìmáàmù àti àlùfáà jẹ̀ orúkọ̀ oyè inú ẹ̀sìn náà. Àṣíwájú ìrun pípè la ní pé ni ìmáàmù, olùkọ̀ni ní ẹ̀sìn ìsiláàmù la ní pé ní àlùfáà. Kùrààni àti tẹ̀síbùù jẹ̀ ohun èlò ìsiláàmù pàtàkì. Ìwé mímọ̀ ẹ̀sìn náà ni Kùrààni, tẹ̀síbùù la ní

Ò PÁÑBÀTA

kà tí a bá nì daniyàn. Èwè, Kádírì àti Ràsákì jẹ orúkọ ẹlèsin ìsiláàmù. Kò sí èyíkéyí àwọn àpẹrẹ wònyẹn tí a lè ri ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá fún.

Èsìn Kìtẹ̀nì

Ọ̀rọ̀ àyálò ajẹmésìn kò yọ èsìn kítẹ̀nì sílẹ̀. Onírúurú bí aṣọ alágemo sù nì wọn. Díẹ̀ nínú wọn la fi hàn nì àpẹrẹ tó wà nì (7).

- (7) a. ṣọ̀ṣì
- b. bíbẹ̀lì
- d. pásítò
- e. bíṣọ̀bù
- e. pítà
- f. méri/màríà

Àpẹrẹ (a) jẹ ibi ipéjopò àwọn ẹlèsìn, tí (b) sì jẹ iwé mímọ̀ fún èsìn náà. Pásítò àti Bíṣọ̀bù jẹ orúkọ olùdarí ijo èsìn náà, tí Pítà àti Màríà jẹ ọ̀rọ̀ orúkọ àdání ẹlèsìn kítẹ̀nì.

Ní ikádí, a ti gbìnyànjú láti ṣe àgbékalẹ̀ oríṣíríṣi ọ̀rọ̀ àyálò láti inú èdè gègèṣi àti lárúbáwá àti ipasẹ̀ ọ̀nà tí wọn nì gbà wonú èdè Yorùbá. A kò le sọ pé a ṣe àkóyawọ̀ gbogbo ohun tó yẹ láti mò nípa oríṣíríṣi ọ̀rọ̀ àyálò àti oríṣun wọn. Ọ̀pọ̀ iṣẹ̀ tó jẹ mọ̀ ọ̀rọ̀ àyálò sínú èdè Yorùbá nì ó wà lárọ̀wótó tí ònkàwé le yèwò fún ìmọ̀ kíkún.

Ìtúpalẹ̀ Ọ̀rọ̀ Àyálò

Léyìn atótónu tí a ṣe ní ìṣòrí (2) nípa oríṣun ọ̀rọ̀ àyálò, ohun tó kàn ni kí a ṣe itúpalẹ̀ wọn pèlú tíòrì ajẹmédè. È jẹ kí a tètè sọ àsoyẹ̀ rẹ̀ pé a ti ṣe alábàdẹ̀ iṣe lórí ọ̀rọ̀ àyálò nípa fonólójì àti síntáàsì rẹ̀ pèlú ọ̀kànòjòkan tíòrì èdè. Àwa kò ní wulẹ̀ tún máa lọ sí ihà àwọn ibi tí a tọ̀ka sí yẹn. Dípò bẹ̀, ohun tí àwa fẹ́ ṣe àlàyé rẹ̀ ni oṣẹ̀ tí fífi ọ̀rọ̀ àyálò dí ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ Yorùbá nì ṣe èdè náà. Ohun tí èyí nì sọ fún wa ni wí pé kí ṣe kíkì àwọn ọ̀rọ̀ tí kò sí nínú èdè Yorùbá nì ìbèrẹ̀ pèpẹ̀ nìkan ni a nì yá wonú èdè náà. Ohun tí ó hàn sí wa tí a ó sì fi hàn bẹ̀ gégé̀ nísàlẹ̀ nì oríṣíríṣi ọ̀rọ̀ àyálò tí ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá wà fún ṣùgbọ̀n tí a ti wa fi ẹ̀wù àti ifẹ̀ ọ̀kàn ẹ̀ni yá wonú Yorùbá. Ohun tí ó jẹ wá lógún ni kí a fi àpẹrẹ̀ irú àwọn ọ̀rọ̀ bẹ̀ hàn. Kí a wá fi tíòrì gbé èrò ọ̀kàn wa jáde.

Oṣẹ̀ tí ọ̀rọ̀ àyálò nì ṣe Yorùbá

Bí ó ti ṣe pàtàkì tó pé kí èdè Yorùbá máa dàgbà sókè, kò sí mú kí àkà ọ̀rọ̀ rẹ̀ gbòòrò sí, nípa yíyá ọ̀rọ̀ kún ọ̀rọ̀ inú èdè tirẹ̀ láti dí àláfò ti ó wà, pàápàá fún àwọn ohun tuntun tó ṣẹ̀ṣẹ̀ nì wolé, a ṣe àkíyèsì wí pé àṣà iyàrò-lò láti inú èdè m̀ìrán yí ti bẹ̀rẹ̀ sí ṣe àkóbá fún àwọn ọ̀rọ̀ tó jẹ ojúlówó Yorùbá.

Ọrò àyálò tí ọrò Yorùbá wà fún

Ohun tí ọpọ̀n sún kàn ni ẹ̀ṣṣàyèwò àwọ̀n ọrò àyálò kan tí púpọ̀ wọ̀n fẹ̀rẹ̀ẹ̀ sòro láti sọ pé wọ̀n kì í ẹ̀se ojúlówó ọrò Yorùbá. Ohun tí a ó ẹ̀se àfihàn rẹ̀ ni wí pé bí ó ti lè jẹ̀ pé ewé wọ̀n ti pẹ̀ lára oṣẹ̀ tó bẹ̀ tí ewé pàápàá ti di oṣẹ̀ tán, ohun ìyanu nílá kan ni wí pé ọ̀kọ̀kan irú àyálò bẹ̀ẹ̀ ni ojúlówó ọrò Yorùbá wà fún. Èdè Árábùkì ni a ti ẹ̀se alábápádé púpọ̀ wọ̀n.

(8) a. Yorùbá	Arabic
àṣírí	as-sirr
abẹ̀rẹ̀	ai-bra
sábàbí	Sabab
kádàrá	qadar
àlámọ̀rì	al'amr
túbá	taubah
àníyàn	Anniyah
ìbáádà	ibaadah
àlẹ́bù	al'aib
sàdánkátà	sadaqta
sèríyà	shari'ah
ribá	ribar
hàrá mù	haram
màkàrùrù	makruh
àláfíà	al'afiyah
àdúà	ad-dua/dua
kálámù	qalam
wólù	waliy
àlùbàríkà	al-barakah
àlẹ́fà	khilafah
arísìkì	ar-rizq
fààrí	fakhr
fitínà	fitnah
mùsìbà	musibah
sáà	sa'ah
súúrà	Surah
súnà	Sunnah
síná	zina

Kò si tàbí sùgbọ̀n wí pé a nì nínú àwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ tó wà ní 3.1.1 tí ọ̀pọ̀mọ̀ Yorùbá kò

Ò PÁÑBÀTA

mò pé wọn kí ẹe ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá. Abájọ̀ tí Yorùbá fi sọ wí pé téwé bá pé lára oşẹ, ó n dọşẹ ni. Ní 3.1.2 ni àlàyé yóò ti túbò tẹ̀síwájú nípa àwọn ọ̀rọ̀ yẹn pẹ̀lú.

Ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá fún ọ̀rọ̀ àyálò 3.1.1

Tí àwọn ọ̀rọ̀ tí a fi hàn ní (3.1.1) bá jẹ̀ àyálò, ibèèrè tó máa gba kí a dáhùn ni wí pé, ìjẹ̀ Yorùbá ní ọ̀rọ̀ tirẹ̀ fún wọn? Á ó gbiyànjú àti dáhùn ibèèrè náà pẹ̀lú ohun tí a fi hàn ní sàlẹ̀.

(9) b. Ọ̀rọ̀ Àrábííkì	Ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá
àşírí	ìfarasin/ìkọ̀kọ̀, ìpamọ̀
abẹ̀rẹ̀	okinni
sábàbí	ídí
kádàrá	àyànmọ̀
túbá	ronúpìwàdà, teriba
àníyàn	èrò ọ̀kàn
ibáádà	ọ̀kúnkúndùn, bàbàrà
àléébù	àbùkù, àsişẹ
sádánkátà	ọ̀gá, akọ, akin, o káre
sèriyà	òfin Ìsilààmù, idájọ̀, ìjìyà
ribá	owó èyìn, àbẹ̀tẹ̀lẹ̀, ègúnjẹ
hàrámù	ohun-kò-tọ̀, ègbin, irẹ̀jẹ
màkàrúrù	àìşòótó, ọ̀jóró
àlàáfíà	ìlera, idẹ̀rùn, itura, irẹ̀rùn
àdúà	ìwúre
kálámù	ìkọ̀wé
wòlú	ẹ̀ni mímọ̀, aríran, aláşọtẹ̀lẹ̀
àlùbàríkà	èrè, ibùkún
àlééfà	orí itẹ̀, ijọba
aríşíkí	oríire, ilólá
fààrí	akọ, oge, ìgbéraga
fitínà	làásigbo, idámù, ifòyà, àibalẹ̀-ọ̀kàn,
mùsíbà	orí burúkú
sáà	ìgbà, àsikò
súúrà	ìşẹ̀dá
súnà	orúkọ
siná	àgbèrè, ìşekúşẹ

Ìbèèrè tó n fẹ̀ idáhùn ni wí pé: bí ojúlówó àwọn ọ̀rọ̀ wọ̀nyẹn bá wà, kí ló dé tí a tún

Ipò Ọrọ̀ Àyálò lórí Àyíkà àti Ìdàgbàsókè Kánrínkése ní Ilẹ̀ Nàìjíríà—Ládipo ati Ajibóye

fi ní yá òmíràn dípò wọn? Àşejù ni ká pè é ni àbi àimòkan? A kúí şà fi ọlá jiyàn ni Yorùbá ní wí. Lójú tiwa, bí ẹnì fọ̀rọ̀ şòfò ni èyí jásí. Kódà, àkóbá ni àyọ́rísí rẹ̀. Ìdí ni wí pé ní sàà/iran èdè kan tàbí méjì sí àkókò tí a wá yìi àfàimò kí àwọn ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá wọ̀nyẹn máa ti di ohun igbàgbé tàbí ohun àpatì.

Ọ̀rọ̀ àyálò tó rọ̀pò ọ̀rọ̀ ipilẹ̀ pẹ̀lú tíọ̀rì tí a mú lò fi şàlàyé

Níwọ̀n bí ohun tó jẹ̀ wá lógún kúí ti í şe gbogbo ọ̀rọ̀ àyálò tó wọ̀nú èdè Yorùbá, a kò níi wulẹ̀ máa tanná wo tíọ̀rì ọ̀rọ̀ àyálò lápapọ̀ bí kò şe tíọ̀rì tó máa şe àlàyé ifàyègba igàba àwọn ọ̀rọ̀ àyálò kan lórí àwọn ọ̀rọ̀ tó ti wà nílẹ̀. Tíọ̀rì méjì tí a rò pé ó máa lè şe àlàyé rẹ̀ ni Tíọ̀rì Ìlénikúró-láyè-ẹnì “Theory of Displacement” àti Tíọ̀rì Aşàwọ̀şe Igàba “Dominance Model”. A ó tẹ̀ síwájú láti şe àlàyé àwọn tíọ̀rì méjì yìi àti àmúlò wọn.

Tíọ̀rì ilénikúró-láyè-ẹnì

Ìlénikúró léréfèé tọ̀ka sí mí mú kí ẹnì kúró láyè tó wà tẹ̀lẹ̀ lọ̀ síbò míràn pẹ̀lú tipá tipá. Wàyì o, ní ti èrò Nayyar (2019):

... displacement can also describe a wide range of phenomena, from social mobility to imperialistic conquest, intellectual retreat, marginalization, and gender crossing... Cultural displacement is a concept that describes the process of a culture either being physically separated from its roots or having the imposition... colonial displacement occurs essentially because of politically motivated and exploitive cultural reasons, displacement engendered by modernity is philosophical and epistemological in nature. (Nayyar, 2019)

[Ìlénikúró-láyè-ẹnì tún lè şàpẹ̀júwe ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn ohun-àdámọ̀, láti işeégbé-ajemáwùjọ̀ sí işegun ajegàba, ifasẹ̀yìn-ajemóye, ifojútín-ínrín-ẹnì, àti irékojá jéńdà... Ìlénikúró-láyè-ẹnì ajemáşà jẹ̀ èrò ti o şàpẹ̀júwe igbésẹ̀ ti àşà bóyá èyí tí a ti yapa kúró láti orisun rẹ̀ tàbí tí a ti gàba lé ... Ìlénikúró-láyè-ẹnì ti imúnisín ní wáyé ní pàtàkì nítorí ìdí tó wá láti ipasẹ̀ işelú àti ìdí tó rò mò àşà, Ìlénikúró-láyè-ẹnì tó wá láti àşà igbàlódé jẹ̀ mò imò èrò-ìjìnlẹ̀, ìrísí rẹ̀ a sí maá níi şe pẹ̀lú tíọ̀rì èrò kíkún.]

Nítorí náà, gégé bí èrò Nayyar, tíọ̀rì ilénikúró-láyè-ẹnì gùn lé kí a lé onínkan kúró láyè rẹ̀, kí a sí gba ohun ìní rẹ̀ náà lówó rẹ̀ pátápátá. Ọ̀wójá tíọ̀rì yìi gùn gbalaja bí okùn şòkòtò. Ó dénú àşà, lítírẹ̀şò, imúnisín abbl. Nítorí náà, tí a bá şe àmúlò rẹ̀ nípa ohun tí a ní sọ̀rọ̀ bá níbí, àlàyé rẹ̀ a şeé şe pé, şe ni èdè búí Gẹ̀ẹ̀sì àti Lárúbáwá ti bẹ̀rẹ̀ sí wá gàba lé Yorùbá láti ọ̀dọ̀ àwọn elédè Yorùbá fúnra wọn tó bẹ̀ẹ̀ tí wọn fi fàyè gba ọ̀rọ̀ Gẹ̀ẹ̀sì àti Lárúbáwá láti máa wọ̀lé sọ̀ kó sí máa dípò ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá. Èyí ló fà á tó fi jẹ̀ wí pé bí ó ti lè jẹ̀ pé àwọn ọ̀rọ̀ búí; iwúre àti àyànmọ̀ já gara tí ìtumọ̀ wọn kò sí ló, síbẹ̀ ó rò wọn lórùn láti máa lo àdúra dípò iwúre àti kádàrá dípò àyànmọ̀. Ohun tí tíọ̀rì yìi şe àşọtẹ̀lẹ̀ gan-an ni èyí. Ìyẹn ni wí pé wòşòdèmì ti wá gbàsò lówó onísò. È ẹ̀ ráyé lóde!

Ò PÁÑBÀTA

Tíòrì aṣàwòṣe ìgàba “dominance model”

Tíòrì kejì tò jẹ wá lógún tí a tun ṣe àmúlò rẹ ni Aṣàwòṣe ìgàba. Agbàterù tíòrì yìi bèrẹ èrò rẹ tí ó fi ṣe àgbékalẹ tíòrì yìi pèlú àkíyèsí nípa àwọn kan tò gbà pé èdè akò dára ju ti abo lọ. E gbọ bó ti wí:

...the dominance model suggests that men’s use of language ‘dominates’ the weaker female sex. Partly this stems from their higher position in the social hierarchy. Thus, either consciously or subconsciously, men use language to exert power and maintain their dominance in society. (Zimmerman & Candace, 1975)

Aṣàwòṣe ìgàba gbà pé ilò èdè ọkúnrin jẹ gàba lé ti obìnrin nítorí àìlera wọn gégé bí abo. Èyí wáyé nípa ipò ọkúnrin lówùjọ tó ga (ju ti obìnrin lọ) nínú àtò. Nítorí náà bóyá nípa mímò-bí-ẹní-ṣe-wà tàbí àìmọ-bí-ẹní-ṣe-wà, ọkúnrin máa n lo èdè láti gba agbára kí ó lè wà ní ipò ìgàba lówùjọ

Báwo ni tíòrì yìi ṣe wá ní àsomọ pèlú ohun tí a dojú kọ nínú iṣẹ iwádii yìi? Lójú tiwa, èrò tíòrì Aṣàwòṣe ìgàba yìi gan-an ni a rò pé ó fà á tí àwọn elédè Yorùbá fúnra wọn fi n lo ọrọ àyálò dípò èyí tó ti wà tẹlẹ nítorí pé wọn gbà pé èdè bíi ti Gẹ̀ẹ̀sì dára ju Yorùbá lọ. Nítorí náà, ọrọ Gẹ̀ẹ̀sì tàbí ti Lárúbáwá tí a yá wọnú èdè náà gbòdò wuyi ní lílò ju ojúlówó ọrọ Yorùbá lọ.

Àtubòtán ọrọ àyálò lágbo Àyíká àti Ìdàgbàsókè Kánrínkése

Bí ó ti lẹ jẹ wí pé àwọn ọrọ àyálò ti n lẹ ojúlówó ọrọ Yorùbá kan wọlé tí a sì tí fi tíòrì ṣe àlàyé èyí, síbẹ àwọn ànfání wà tí ilàna yìi n mú bá èdè Yorùbá. E jẹ kí a wo o irú àwọn ànfání bẹẹ ní sísẹ̀ntẹ̀lẹ̀.

Àmúgbòòrò àkà-ọrọ

Ọpọ ọrọ tuntun ló ti wọnú èdè Yorùbá tí wọn sì ti mú kí èdè náà fẹ́jú si ní pele àkà-ọrọ. Irú ọrọ bẹẹ le jẹ mọ ẹkọ, ètò ọrọ ajé, amáyéderun, iṣẹlú tàbí ọrọ ẹsin. Fún ìránwalétí, ẹ wo àpẹrẹ isàlẹ wònyí:

(10) a-i. biro a-ii. bẹ̀bà

b-i. àbésítò b-ii. páànù

d-i. rẹ́díò d-ii. tí tí

e-i. káádì idibò e-ii. kànpéèni

ẹ-i. bíbẹ̀lì ẹ-ii. àlùkùràní

Mélò la ó kà léyín adípèlẹ̀ ni àpẹrẹ irú àwọn ọrọ wònyí tí ó ti wọnú àkà ọrọ Yorùbá bá yí.

Ìròrùn ìbára-ẹni-sòrò

Ọrọ àyálò ti mú kí ìbára-ẹni-sòrò rorùn púpọ̀ púpọ̀. Níbi tí olùsòrò bá ti fẹ́é há, tí kò ní ọrọ Yorùbá nínú àkà-ọrọ rẹ láti fi gbé èrò ọkàn rẹ jáde, ó lè ṣe àmúlò ọrọ

Ipò Ọrọ̀ Àyálò lórí Àyíkà àti Ìdàgbàsókè Kánrínkése ní Ilẹ̀ Nàìjíríà—Ládipo ati Ajibóye

àyálò láti yọ ara rẹ̀ kúrò nínú àhámọ̀. Ibi tí èyí ti máa n sáà wáyé ni ìgbà tí a bá n fí ọ̀rọ̀ gèḗsì kan tàbí méjì bọ̀ inú gbólóhùn nínú ìsọ̀rọ̀ wa. Èyí là n pè ní àmúlùmálà kóódù. Àpẹ̀rẹ̀ irú bẹ̀è ló wà ní sale yìí

(11) a. Wọ̀n fún bọ̀i mi ní àdímíṣà̀n ní Yunifásítì Èkó

b. Mo rí ẹ̀ ní bọ̀sítópù nígbà tí mo n ló sílẹ̀.

Yàtò sí àfìbọ̀ ajẹmọ̀ àmúlùmálà kóódù, a tún lè ṣe àmúlò ipàrọ̀ kóódù. Ohun tí èyí t́n mọ̀ sí ni pé, a le bẹ̀rẹ̀ gbólóhùn ní èdè Yorùbá kí a sì parí rẹ̀ pẹ̀lú èdè mírán bí àpẹ̀rẹ̀ Gèḗsì. Ó sì ṣé e ṣe kí a bẹ̀rẹ̀ gbólóhùn wa pẹ̀lú èdè àjòjì kan, kí a wá fí Yorùbá parí rẹ̀. Ẹ̀ jẹ́ kí a tún wo àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí ó tẹ̀le.

(12) a. Tí o bá parí, see me in my office

b. Whether you like it or not, màá fẹ́ ẹ̀

Ìròrùn gbígbè èrò ọ̀kàn jáde

Ànfàní mírán tó tún wà nípasẹ̀ ọ̀rọ̀ àyálò ni mímú ìròrùn bá àtigbè èrò ọ̀kàn ẹnì jade. Ìgbà mírán wà tí ohun kan ma wà nínú ọ̀kàn olùsọ̀rọ̀ páàpáá ohun tí ó jẹ́ mọ̀ èrò ilẹ̀ àjòjì, ìṣẹ̀lẹ̀ àjòjì tàbí ohun tuntun láti ilẹ̀ àjòjì tí ó ma ṣòro fún olùsọ̀rọ̀ láti gbé irú ohun bẹ̀è jáde ní èdè abíníbí rẹ̀. Ní irú àkókò bá yíí ó di dandan fún irú olùsọ̀rọ̀ bẹ̀è láti ṣe àmúlò ọ̀rọ̀ àyálò kí ó ba lè gbara rẹ̀ kúrò nínú ìgbèkùn. Yàtò sí èyí, ọ̀rọ̀ àyálò máa n mú kí ijọra àti ìgbóra-ẹnì-yé wà láàárín Yorùbá àti àwọn èdè tí a ti yá ọ̀rọ̀. Ẹ̀ rántí wí pé èdè tí a ti yá ọ̀rọ̀ lò le jẹ́ èdè tí a bá pààlà (b.a. Yorùbá àti Hausa, Yorùbá àti Igbo) tàbí èdè tó jìnà síra (b.a. Yorùbá àti Gèḗsì, Yorùbá àti Àrábííkì). Bí ọmọ̀ Gèḗsì kan bá ṣẹ̀ṣẹ̀ wo ilẹ̀ Yorùbá, tó farabalẹ̀ ní tẹ̀tí sí itakùrọ̀sọ̀ tó n wáyé láàárín ọmọ̀ Yorùbá méjì kò sí àníàní wí pé ọ̀ye diẹ̀ nípa ohun tí wọ̀n sọ̀ yíó ma ye e nítorí àmúlò kóódù àti àmúlò ipàrọ̀ kóódù ajẹmọ̀ èdè Gèḗsì. tí ó ṣeṣe kí ó wá nínú itakùrọ̀sọ̀ wọ̀n bẹ̀rẹ̀ síí ní ọ̀rọ̀ tó jọra.

Ìgúnlẹ̀

A ti wo oríṣi ọ̀rọ̀ àyálò méjì:

Ọ̀rọ̀ àyálò tí a kò ní ọ̀rọ̀ fún lédè Yorùbá ní bẹ̀rẹ̀ pẹ̀pẹ̀ nítorí kò sí ọ̀ye nípa wọ̀n tàbí ilò wọ̀n.

Ọ̀rọ̀ àyálò tí wọ̀n ti dípò ọ̀rọ̀ ipilẹ̀. A ṣe àkíyèsí wí pé, ọ̀wọ̀ kejì yí ti bẹ̀rẹ̀ sí ṣe àkóbá fún ojúlówó ọ̀rọ̀ Yorùbá.

A ṣe àmúlò tí ọ̀rọ̀ méjì tó lè ṣe àlàyé iwólẹ̀ ọ̀rọ̀ àyálò tí a ní ọ̀rọ̀ fún lédè Yorùbá débi pé àjòjì gòdògbò ti fẹ́ẹ̀ gbalé lówó onílé.

Bí ọ̀rọ̀ ti lè rí bá yí, ọ̀pọ̀ ànfàní ni a ṣe àkànmólẹ̀ rẹ̀ wí pé ọ̀rọ̀ àyálò láti inú èdè kan ti mú bá èdè Yorùbá.

ÌWÉ ÌTỌKASÍ

- Kenstowicz, M. (2006). Tone Loans: The adaptation of English loanwords into Yorùbá. (J. M. al., Ed.) *Selected Proceedings of the 35th Annual Conference on African Linguistics*, 136-146.
- Komolafe, O. E. (2014). Borrowing devices in Yorùbá terminology. *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 4, No 8, 49-55.
- Nayyar, N. (2019). History and Social Consciousness. *The News Today* .
- Ogundepo, A. O. (2015). Contrastive study of English and Yoruba morphological systems: Implication for Nigerian teachers and learners of English. *International Journal of ENGLISH Language and Linguistics Research*, Vol. 3, No 4 , 1-8.
- Ola Orie, O. (2012). Two cases of adaptation mismatches in yoruba loan phonology. *Selected Proceedings of the 42nd Annual Conference on African Linguistics*, 99-111.
- Omofoyewa, K. A. (2014). An Inquiry into the Lexical Affinities between Arabic and Yorùbá. *Journal of Humanities and Social Sciences*, Vol. 19, Issue 1 , 47-54.
- Zimmerman, D. H., & Candace, W. (1975). Sex roles, interpretations and silences in conversation. *Language and Sex: Difference and Dominance*, 105-129.